

УДК 378.147

DOI 10.32755/sjeducation.2022.01.106

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МОТИВІВ І СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УЧНІВСЬКОЇ І СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Єрмак Сергій Миколайович, кандидат педагогічних наук, доцент,
начальник факультету підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України,

Академія Державної пенітенціарної служби

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: sergey.yermak@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-5069-1001

Гетта Василь Григорович, кандидат педагогічних наук, професор,
професор кафедри технологічної освіти та інформатики,

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т.Г. Шевченка

(14013, Україна, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,

e-mail: getta1942@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-3057-9976

У статті розглянута проблема формування й розвитку соціальних мотивів і соціальної відповідальності в учнівської та студентської молоді. Ця проблема набуває особливої актуальності в умовах сучасного рівня соціального, наукового, технічного, інформаційного розвитку нашої країни. Молодь за власною ініціативою бере участь у громадських демократичних рухах за збереження миру, за справедливість, виступає за захист природи, навколишнього світу, права жінок, студентства тощо.

Разом з тим зміни в соціально-економічних, міжнародних стосунках потребують переосмислення досягнутого у формуванні соціальної відповідальності в молодих людей, вироблення нових підходів до розв'язання зазначеної проблеми. Адже сьогоднішня молодь у недалекому майбутньому буде основою громадянського суспільства.

Формування соціальних мотивів та соціальної відповідальності – тривалий процес. На кожному етапі життя людини вони «зароджуються», розвиваються й вдосконалюються. Умовно можна виділити три етапи їхнього становлення: виникнення ідеалів, формування світогляду і пошук самоутвердження.

На першому етапі в людини (дитини) виникає прагнення емоційно наблизитися до певного образу чи реальної людини, яка є для неї ідеалом. Ідеали для дітей – переважно персонажі з кінофільмів, літератури.

На другому етапі ідентифікація для молодих людей перестає бути досить значущою. Вони починають «приземляти» свої ідеали й замислюватися над змістом життя. Відбувається переоцінка власної особистості, формування світогляду, розуміння суспільних відносин, пошук свого місця в суспільстві. Батьки, вчителі, громадськість повинні допомогти, спрямувати «пошук себе»

в особисто й суспільно корисному руслі. Третім етапом, на нашу думку, є формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності в закладах вищої освіти. Саме тому важливо створити педагогічні умови ефективної роботи в цьому напрямку.

Ці тези стали вихідними під час написання статті.

Автори розглядають два напрямки розв'язання проблеми – формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності в навчальних колективах (класах, університетах) та в процесі громадської діяльності.

Моніторинг успішності педагогічного впливу на соціалізацію школярів і студентів пропонується здійснювати шляхом використання запропонованих авторами статті критеріїв та показників.

Ключові слова: соціальні мотиви, соціальна відповідальність, соціальна свідомість, громадська діяльність, моніторинг.

FORMATION OF SOCIAL MOTIVES AND SOCIAL RESPONSIBILITY IN STUDENT YOUTH

Yermak Serhii, PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Faculty of Advanced Training of Personnel of the State Criminal and

Executive Service of Ukraine,

Academy of the State Penitentiary Service

(34 Honcha street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: sergey.yermak@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-5069-1001

Hetta Vasyi, PhD in Pedagogy, Professor, Professor of the Department of Technological education and Informatics,

Taras Shevchenko National University “Chernihiv Collegium”

(53 Hetmana Polubotka street, Chernihiv, 14013, Ukraine,

e-mail: getta1942@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-3057-9976

The article considers the problem of formation and development of social motives and social responsibility in students. This problem becomes especially relevant in the current level of social, scientific, technical, information development of our country. On their own initiative, young people take part in public democratic movements for the preservation of peace, justice, advocacy for nature, the world around them, women's rights, student youth and more.

At the same time, changes in socio-economic and international relations require a rethinking of what has been achieved in the formation of social responsibility in young people, the development of new approaches to solving this problem. After all, today's youth will be the basis of civil society in the near future.

The formation of social motives and social responsibility is a long process. At each stage of human life, they are “born”, developed and improved. It is conditionally possible to allocate 3 stages of their formation: emergence of ideals, formation of world outlook and search of self-affirmation.

At the first stage, a person (child) has a desire to get emotionally close to an image or a real person who is ideal for him. Most of the ideals for children are characters from movies and literature.

In the second stage, identification for young people ceases to be sufficient. They begin to “land” their ideals and reflect on the meaning of life. The reassessment of one’s own personality begins, worldviews are formed, social relations are understood, and one’s place in society is sought. Parents, teachers, the public must help, direct the “search for yourself” in a personally and socially useful direction.

The third stage, in our opinion, is the formation of social motives and social responsibility in higher education institutions. That is why it is important to formulate the pedagogical conditions for their effective work in this direction.

These theses were the starting point when writing the article.

The authors consider two areas of problem solving – the formation of social motives and social responsibility in educational teams (classes, universities) and in the process of civic activity.

It is proposed to monitor the success of the pedagogical impact on the socialization of schoolchildren and students by using the criteria and indicators proposed by the authors of the article.

Key words: *social motives, social responsibility, social consciousness, civic activity, monitoring.*

Постановка проблеми. Досвід розвинених закордонних країн свідчить про можливість формування особистості з високим рівнем соціальної відповідальності. Люди за власною ініціативою беруть активну участь у громадських і демократичних рухах, природоохоронних заходах, відстоюють права жінок, дітей тощо. Закономірно виникає питання: чи можливо досягти такого рівня соціальної свідомості в нашій країні та в який спосіб?

Звичайно, пряме перенесення методів і засобів виховання соціальної свідомості та відповідальності не приведе до успіху. Потрібно знайти свої шляхи розв’язання цієї проблеми, що враховували б історичні особливості розвитку країни, ментальність нашого суспільства, традиції, рівень сформованості культури та ще багато факторів, а головне – наукові напрацювання та педагогічний досвід.

Демократичні перетворення в державі, прагнення інтеграції з Європейським Союзом, воєнні дії, екологічні та вірусні проблеми потребують високого рівня сформованості соціальних мотивів та соціальної відповідальності кожного з нас.

Нарівні з іншими соціальними інститутами завдання формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності в учнів-

ської та студентської молоді покладається на заклади освіти, головним принципом діяльності яких має стати гуманність виховання, а визначальним фактором діяльності учня, студента – становлення себе як відповідального члена суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності не є новою. Її розв’язанню присвячені праці філософів (Н. Головка, Л. Смирнова, О. Слободського, О. Черменіна та ін.), психологів (В. Виготського, О. Жаворонка, І. Івашенко, Л. Славіна, Д. Фельдштейна та ін.), педагогів (О. Борисової, С. Єлканова, Ю. Сокольникова та ін.) [1 – 8].

Вищезгадані науковці у своїх працях одностайно визначають актуальність проблеми, розкривають зв’язок соціальних мотивів і соціальної відповідальності, доводять необхідність поетапного (відповідно до віку) формування соціальної відповідальності та пошуку ефективних педагогічних умов формування [5].

Проте з часом, у результаті розвитку суспільства, появи нових можливостей, ця тематика не втрачає актуальності. Навпаки, у зв’язку з демократизацією суспільства, появою нових його запитів стає невідкладною.

Формування цілей статті. Авторі ставлять перед собою завдання розглянути педагогічні умови ефективного формування у шкільної і студентської молоді соціальних мотивів та соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Становлення в нашій країні якісно нових соціально-економічних відносин, зміни в міжнародних стосунках, значне розширення комунікативних і навчальних можливостей потребують не тільки переосмислення досягнутого у формуванні соціальних мотивів і соціальної відповідальності в молоді, а й напрацювання нових підходів до зазначеної проблеми. З часом змінюється й розуміння самих понять «соціальні мотиви» та «соціальна відповідальність».

На наш погляд, поняття «соціальні мотиви» треба розглядати як прагнення особистості здійснювати корисну для громади, суспільства, держави діяльність у зоні її можливостей.

Психологи виділяють три аспекти соціальних мотивів – широкі, вузькі та співпраці [2].

Широкі соціальні мотиви полягають у прагненні молодшої людини отримати знання і вміння на основі усвідомлення їхньої соціальної необхідності, суспільної користі, підготовки себе до дорослого життя, корисної для людей праці.

Вузькі мотиви полягають у прагненні зайняти певну позицію, знаходити місце у стосунках з оточенням, заслужити авторитет.

Соціальні мотиви співпраці полягають у бажанні взаємодіяти з однолітками та іншими людьми, брати участь в обговоренні проєктів соціального характеру, підтримувати позитивні колективні ідеї.

Поняття «соціальна відповідальність» необхідно розуміти як потребу, здатність особистості обирати таку лінію поведінки та дій, яка б відповідала запитам суспільства, його ближнім та віддаленим цілям.

На нашу думку, найбільш складним і значимим є педагогічний аспект цієї проблеми. Одне з головних завдань педагогіки – визначення змісту й динаміки формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності в молодих людей різного віку та засобів виховного впливу на особистість на кожному з етапів її навчання. Не менш важливою є проблема переведення «знань у компетентності, світогляд та практику» [1].

Формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності – тривалий процес. На кожному етапі життя людини вони «зароджуються», розвиваються та вдосконалюються. Умовно можна виділити три етапи їх становлення: виникнення ідеалів, формування світогляду і пошук самоствердження.

На першому етапі в людини (дитини) виникає прагнення емоційно наблизитися до певного образу чи реальної людини, яка є для неї ідеалом. Дитина прагне стати схожою на неї. Як показують дослідження, більшість школярів хочуть бути схожими на вольових, цілеспрямованих, мужніх, патріотичних людей. Вони захоплюються товаришескими, справедливими, принциповими, доброзичливими людьми. Ідеалом для дітей переважно є персонажі з кінофільмів, літератури. Це пояснюється тим, що в них сконцентровані ті якості людини, які не завжди можна побачити в реальному житті. Вони привертають увагу

дітей сміливістю, силою характеру, вмінням бути справедливими, прагненням прийти на допомогу.

У подальшому ідентифікація для молодих людей перестає бути достатньою. Вони починають «приземляти» свої ідеали й замислюватися над змістом життя. Починається переоцінка власної особистості, що в результаті недостатності життєвого досвіду може супроводжуватися конфліктами з батьками та іншими людьми. Водночас відбувається формування світогляду, розуміння суспільних відносин, пошук свого місця в суспільстві. Цей етап дуже важливий, адже визначається доля молодої людини, яким шляхом вона піде далі. Батьки, вчителі, громадськість повинні допомогти, спрямувати «пошук себе» в особистому й суспільно корисному руслі. Особливим етапом у формуванні соціальних мотивів і соціальної відповідальності є навчання в закладах вищої освіти [7]. Зокрема це простежується в середовищі першокурсників. Учорашний школяр певною мірою визначився зі своєю майбутньою професією. Має сформовані у школі початкові соціальні мотиви й соціальну відповідальність. Тепер треба їх «прикласти» до нових умов, поповнювати новими якостями. Як показує досвід, це складний і надзвичайно відповідальний етап у житті молодої людини. Новий колектив, нові викладачі, нові умови життя лягають на плечі малодосвідченої молодої людини. Зрозуміло, що без допомоги тут не обійтися. Куратори студентських груп, викладачі, адміністрація закладу освіти повинні приділити максимальну увагу адаптації першокурсників до нових умов, зважаючи на їхні життєві настрої, спрямувати подальший розвиток соціальних мотивів і соціальної відповідальності. Отже, цей етап має бути керованим. Самостійно, стихійно обраний шлях, нестійкі соціальні мотиви мають спонтанний характер, легко піддаються формуванню та небажаному впливу.

Як показує досвід, стійким світогляд стає тоді, коли він формується як внутрішня потреба, що виникає на основі розуміння, усвідомлення користі того чи іншого вчинку. Потреба корелює з компетентністю. Тому під час планування навчального матеріалу й виховного процесу треба передбачати формування тих компетентностей, які впливають на становлення соціальних мотивів і соціальної відповідальності. Сукупність компетентнос-

тей, їх взаємозв'язок, інтегрування формують у людини світогляд, загальну картину світу. Світогляд дає можливість зрозуміти роль глобальних соціальних потреб: гуманності, демократії, миру, природоохорони тощо.

На наш погляд, треба розрізнати поняття розумності й освіченості. Розумна людина може легко розв'язувати ті чи інші задачі, освічена – бачить їх роль, значення, позитиви й негативи розв'язку. Безумовно, найкраще, якщо розумність поєднується з освіченістю.

Найбільш сприятливі умови формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності виникають у колективній діяльності – формування в колективі й через колектив [3].

Колективна діяльність до індивідуальних якостей додає нові, емоційно збагачені, відбувається взаємний вплив, у результаті якого виникають новоутворення. Для підтвердження зазначеного можна скористатись аналогією: одна молекула води не мокра, а сукупність молекул породжує нову якість – вологість. Однак колективна діяльність теж має бути керованою, спрямованою на позитив, досягнення благородної мети.

Колектив є своєрідним акумулятором позитивного досвіду, призоєю, через яку заломлюється потік різноманітної інформації [4]. Він допомагає формуванню переконань, молода людина має можливість не тільки сприймати моральні та світоглядні ідеї, а й активно долучатися до діяльності, спрямованої на здійснення суспільних цілей та ідеалів. Це особливо важливо тому, що формування особистості здійснюється не тільки настановами, а й у процесі активної, змістовної, творчої, суспільно корисної колективної діяльності.

У подальшому духовне зростання людини, розвиток її переконань, самовизначення можливі лише в тому випадку, якщо вона постійно зіставляє свої дії, погляди і переконання з діями й поглядами інших. Людина завжди шукає схвалення у суспільстві й насамперед серед людей, що її оточують, тобто у своєму колективі. Отже, колектив стає засобом оцінювання дій людини й ареною самоствердження.

«Колектив – це цілеспрямований комплекс особистостей, організованих, що володіють органами колективу. А там, де є

організація колективу, там є органи колективу, там є організація уповноважених осіб, довірених колективу, і питання ставлення товариша до товариша – це не питання дружби, не питання любові, не питання сусідства, а це питання відповідальної залежності», – вважав А. Макаренко [3, с. 220].

Водночас В. Сухомлинський у роботі «Методика виховання колективу» зазначав: «Колектив можливий тільки за умови, якщо він об'єднує людей на завданнях діяльності, явно корисної для суспільства. Щодо окремої особи колектив стверджує суверенітет цілого колективу. Стверджуючи право окремої особи добровільно перебувати в колективі, разом з тим вимагає від цієї особи беззаперечного підкорення, адже це впливає із суверенітету колективу» [6].

Таким чином, оптимальні умови формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності та їх розвиток складаються в процесі навчання в закладах освіти під впливом досвідчених педагогів і колективу.

Навчання – це важка й відповідальна праця. Крім того, що молода людина систематично отримує наукові знання про навколишній світ, виробляє зрілі форми поведінки, здобуває професію, вчиться жити в колективі, вона весь час перебуває у стані відповідальності. Навчальні завдання, своєчасність їх виконання, звітність – це атрибути освітнього процесу. Поступово вони стають не тільки звичними вимогами для учнів чи студентів, а й формують у них загальну відповідальність, стають основою соціальної відповідальності. Характерно, що відповідальні учні й особливо студенти переважно є відповідальними і в повсякденному житті.

Проте в процесі навчання не можна залишати поза увагою виховання в молоді потреби бачити своє місце в суспільстві. Не можна допустити, щоб молода людина бачила зміст свого життя в досягненні суто особистих цілей. Досягнення тільки особистих цілей як тенденція особистості може призвести до конфлікту із суспільством, до несприйняття його норм і моралі, до антисоціальної поведінки. Треба організувати навчання молоді так, щоб вона бачила зміст свого життя у служінні людям, щоб у неї переважали суспільні мотиви, щоб вони стали джерелом безкорисливості, благородства, самопожертвування, лягли в основу гро-

мадянської принципності та громадянської потреби. Отже, важливим завданням педагога є виховання молоді з розвинутою громадянською потребою, із суспільною мотивацією та соціальною відповідальністю.

Важливе значення для формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності в молоді має взаємозв'язок освітньої діяльності з громадською. З віком цей взаємозв'язок має не тільки посилюватися, а й змістовно поглиблюватися. Якщо учнів варто залучати до виконання окремих громадських доручень, то студентів – до соціально значущих проєктів, керівництва групами однодумців, дослідницькими роботами тощо. Відповідальність, яку добровільно бере на себе студент, стимулює активність, зосередженість, пошук раціональних, економічно обґрунтованих дій, трансформується у відповідну рису характеру. У подальшому він не може діяти інакше, ніж відповідально. При цьому важливо, щоб проєкти чи дослідницькі роботи були корисними як для окремих людей, так і для громади й суспільства в цілому. Визнання корисності має величезний виховний ефект. Ніщо так не стимулює подальшу участь у громадській діяльності, як визнання корисності, докладених зусиль, праці, раціоналізаторської та винахідницької роботи.

Об'єктів для громадської роботи в нашій країні багато: участь у природоохоронних заходах, догляд за безпритульними тваринами, допомога інвалідам чи людям похилого віку, волонтерська діяльність, допомога захисникам Вітчизни, розробка наукових проєктів, що покращують життєдіяльність громади, тощо.

Ступінь виховного впливу переважно залежить не від виду об'єкта громадської діяльності, а від ставлення до нього.

Значну роль у формуванні суспільно корисних мотивів відіграють батьки. Недарма кажуть: не виховуй дітей, а виховуй себе. Ставлення батьків до людей, що оточують, до флори і фауни, певних подій передається дітям і сприймається ними як незаперечний факт. Добре, якщо батьки в житті керуються розумом, а не емоціями, але так буває не завжди. У такому разі педагогам доводиться докладати багато зусиль, аби переконати учня чи студента в помилковості думок або вчинків.

Значний вплив на формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності, як показали наші дослідження, має навчання як у школі, так і в закладах вищої освіти. Але це проявляється за умови, коли навчання спрямоване не тільки на отримання нових знань для себе, а й на їхню суспільну користь. Останнім часом така спрямованість послаблюється. Близько половини опитаних учнів відповіли, що вчать, аби успішно скласти ЗНО. Значна частина опитаних також відповіла, що не задумувались над тим, заради чого вчать, і тільки 5% з них відповіли, що вчать, аби в майбутньому бути корисними для батьків і держави.

Аналогічна ситуація й серед студентської молоді. Значна частина з опитаних студентів відповіла, що вчать, аби знайти добре оплачувану роботу, якщо не у своїй державі, то за кордоном. Багато хто з них хотів би навчатися саме там, щоб за час навчання вивчити мову, адаптуватися до умов і влаштуватися там на роботу або й на постійне проживання. Соціальні мотиви, а значить і соціальна відповідальність, у них на другому плані.

На нашу думку, таку тенденцію можна пояснити тим, що останнім часом молодь усе менше долучається до суспільно корисних справ. Тільки ентузіасти беруть участь у волонтерській діяльності, у природоохоронних заходах тощо. Соціальні мотиви серед молоді, особливо студентської, послаблюються ще й тому, що вона не бачить перспективи влаштуватися на роботу за отриманою спеціальністю. Вища освіта перестає бути престижною. Навчання, як відомо, – це важка, відповідальна праця. Щоб воно відбувалось наполегливо й активно, потрібна глибока вмотивованість. Якщо навчальні мотиви слабкі чи відсутні, марно чекати наполегливості й відповідальності. Навчальна відповідальність корелює із соціальною. Отже, якщо ми чекаємо від молоді людини соціальної відповідальності, треба своєчасно подбати про навчальну відповідальність як про її основу.

Для визначення критеріїв і показників сформованості соціальних мотивів і соціальної відповідальності ми використали роботи відомих психологів, соціологів та педагогів, які досліджували цю проблему: Л. Божович, О. Борисова, В. Богословський, Ю. Сокольников, О. Пилипишин, Л. Гребенюк та ін. [8].

У наукових працях вищезгаданих учених пропонуються такі критерії: бажання добровільно виконувати соціально корисні завдання незалежно від їх значення; готовність відповідати за будь-які отримані результати; обирати раціональні шляхи й засоби з метою якісного виконання суспільно корисної роботи; усвідомлення необхідності якісно виконувати громадську роботу відповідно до вимог; упевненість у своїх можливостях бути корисним для суспільства тощо.

У процесі дослідження цієї проблеми найбільш вірогідними виявились такі критерії і показники сформованості соціальних мотивів в учнівської та студентської молоді:

- вчинки, які свідчать про розуміння значущості навчання;
- бажання добровільно виконувати суспільно корисні завдання незалежно від їх значущості;
- участь у громадській діяльності;
- готовність поступатися своїми інтересами заради суспільних.

До критеріїв та показників сформованості соціальної відповідальності ми зараховуємо такі:

- усвідомлення необхідності якісно виконувати суспільно корисні роботи, дотримуючись встановлених вимог;
- готовність відповідати за отримані результати під час виконання суспільно корисного завдання;
- наявність тенденцій зростання соціальної відповідальності з віком, трансформування її в рису характеру;
- об'єктивність самооцінки готовності відповідати перед колективом за результати виконання громадського завдання.

У процесі дослідження також з'ясувалось, що зручно користуватися додатковими інтегральними показниками соціальної відповідальності молодих людей різного віку. Такими вважаємо – стійку, ситуативну та відсутню відповідальність.

Отже, проблема формування в учнівської і студентської молоді соціальних мотивів і соціальної відповідальності є актуальною. Демократичні зміни в державі, прагнення України до інтеграції з Європейським Союзом, воєнні дії, екологічні та вірусні проблеми потребують повсякчасної уваги до підготовки людей з високим рівнем соціальної свідомості та соціальної відповідальності.

Соціальна свідомість і відповідальність базуються на соціальних мотивах, які виникають унаслідок усвідомлення людиною своїх громадянських потреб.

Виховання громадянських потреб, а значить і соціальної відповідальності, – тривалий процес: від народження людини до завершення її життя. Проте найбільш ефективно цей процес відбувається в молодому віці, коли молода людина навчається, розвивається, активно пізнає світ.

Найбільш сприятливі умови для формування й розвитку соціальних мотивів і соціальної відповідальності виникають у колективній діяльності. Школяр чи студент весь час навчається, перебуває в колективі – у класі, групі, школі, університеті. Навчальний і виховний вплив регламентований і підпорядкований формуванню особистості, яка б відповідала суспільним запитам. Однак успіху у формуванні соціальних мотивів і соціальної відповідальності можна досягти в поєднанні навчальної діяльності з громадською. Об'єктами яких може бути участь у природоохоронних заходах, догляд за безпритульними тваринами, допомога людям з обмеженими можливостями чи людям похилого віку, волонтерська діяльність, допомога захисникам держави, розробка проєктів, що покращують життєдіяльність громадян, тощо.

Стійкість соціальних мотивів і соціальної відповідальності у шкільної і особливо студентської молоді переважно залежить від сформованості в них саморегуляції ставлення до громадської діяльності.

Моніторинг формування соціальних мотивів і соціальної відповідальності ефективно здійснювати, використовуючи критерії і показники, запропоновані у статті.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання. Київ: Либідь, 2006. 227 с.
2. Занюк С. Мотивація та саморегуляція учня. Київ: Главник, 2004. 96 с.
3. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ: Радянська школа, 1990. 366 с.
4. Маркова А. К. Формирование мотивации учения: книга для учителя. Москва, 2003. 320 с.

5. Маркова А. К. Пути определения уровня сформированности мотивации учебной деятельности. *Психодиагностика и школа: тезисы симпозиума*. Таллин, 1980. С. 137–140.

6. Сухомлинський В. У. Методика виховання колективу. Київ: Радянська школа, 1971. 208 с.

7. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. Москва: Просвещение, 1969. 317 с.

8. Пилипишин О. І., Гребенюк Л. Г. Соціальна відповідальність студентів медичного коледжу: феномен, зміст. *Медсестринство*. 2020. № 4. С. 16–19. URL: http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiRm_e938L3AhVm pIsKHRaFBjgQFnoECAQQAQ&url=https%3A%2F%2Ffojs.tdmu.edu.ua%2Findex.php%2Fnursing%2Farticle%2Fdownload%2F11866%2F11218%2F42003&usg=AOvVaw08DpBUK61Wz_tD6yw4lfUe. (дата звернення: 11.04.2022).

References

1. Bekh, I. D. (2006), Education of personality: ascent to spirituality: Scientific Edition, Lybid, Kyiv, 227 p.

2. Zaniuk, S. (2004), Motivation and self-regulation of the student, Hlavnyk, Kyiv, 96 p.

3. Makarenko, A. S. (1990), Methods of educational work, Soviet school, Kyiv, 366 p.

4. Markova, A. K. (2003), Formation of learning motivation: teacher's book, Moscow, 320 p.

5. Markova, A.K. (1980), Ways to determine the level of formation of motivation for learning activities, *Psychodiagnostics and school: symposium abstracts*, Tallin, pp. 137–140.

6. Sukhomlynskyi, V. U. (1971), Methods of team education, Soviet school, Kyiv, 208 p.

7. Iakobson, P. M. (1969), Psychological problems of motivation of human behavior, Moscow.

8. Pilipishyn, O. I. and Hrebeniuk, L. H. (2020), Social responsibility of medical college students: phenomenon, content, *Nursing*, № 4, pp. 16–19, available at: http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiRm_e938L3AhVm pIsKHRaFBjgQFnoECAQQAQ&url=https%3A%2F%2Ffojs.tdmu.edu.ua%2Findex.php%2Fnursing%2Farticle%2Fdownload%2F11866%2F11218%2F42003&usg=AOvVaw08DpBUK61Wz_tD6yw4lfUe (accessed 11 April 2022).